

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN  
IX. SERİ — No. 3

---

# III. TÜRK TARİH KONGRESİ

ANKARA 15—20 KASIM 1943

KONGREYE SUNULAN TEBLİĞLER



TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 4 8

## B. Seksiyonu

Açılma saati : 15

BAŞKAN : Ord. Prof. Hikmet Bayur  
SEKRETERLER : Doçent Dr. Cemal Tukin, Doçent  
Dr. Şinasi Altındağ

*Prof. MÜKRİMİN HALİL YINANÇ, (İstanbul Üniversitesi  
Tarih Profesörü ve T. T. K. Üyesi) Anadolu Selçukluları  
tarihine ait bazı kaynaklar :*

Anadolu'nun fethedildiği xı. asırla bu kıtanın büyük feodalite devri olan xıı. asırda, gerek haricî müdefaa ve gerekse dahilî birleşme savaşları yüzünden bir türlü sulh ve sükûnet teesüs edememiş olması dolayısıyla, memleketimizde ilim hayatı iyice uyanamamış ve ancak xıı asrın son yıllarında pek mahdut eserler yazılabılmıştır. xı asırda Anadolunun açılışını ve bununla ilgili olan vakıaları bize bildiren hiçbir yerli eser elimize geçmediği gibi xıı. asır içinde de, İbnülezzrakın Meyyafarikin ve şarkî Anadolu bölgelerinin vukuatına dair yazmış olduğu tarihler istisna edilirse, bize kadar gelmiş ve doğrudan doğruya Anadolu tarihinden bahsetmiş ve İslâmlar tarafından yazılmış yerli eserler mevcut değildir. Anadolu'da yerli olarak ancak ermeni veya süryanî hıristiyan müellifler vardır.

Anadolu'nun birleşme ve sulh ve sükûn ve aynı zamanda ikbal ve kemal devri olan xııı asır içinde ilim ve edebiyatın muhtelif alanlarında müteaddit eserler telif edildiği gibi İslâm ve Anadolu vukuatından bahseden bir takım tarihler de kaleme alınmış ve bir takım inşa kitapları da vücuda getirilmiştir.

Prof. Fuat Köprülü Belletende neşretmiş olduğu müstakil bir eserinde bu Anadolu tarihinin yerli kaynaklarından bir çoğunu göstererek onlardan oldukça etraflı bir surette bahsetmişlerdir. Ben onun görmemiş olduğu kaynaklardan ikisine temas etmek istiyorum.

Size arz etmek istediğim eserlerden biri Hasan ibni Abdülmümin el-Huyi حسن بن عبدالمؤمن الحوي tarafından selçukluların Kastamonu emiri Hüsameddin Mahmut bin müzafferiddin Yavlak bin Alp Yörük bin Hüsameddin Çoban namına telif edilmiş olan (Kavaid-ül-resail ve Feraid-ül-Fedail قواعدالرسائل و فرائد الفضائل) adlı bir kitaptır. Müellif bundan evvel Emir Yavlak Arslan adına Nüzhet-ül-küttap adlı bir eser yazmış ve ondan sonra da mektuplarda ve namelerde ve diğer muharreratta kullanılan elkap ve istilâhatı bildiren bu risaleyi kaleme almıştır.

Müellifimiz bu eserinin mukaddemesinde henüz emarete bulunana Emir Yavlak Arslan'ın oğlu ve emaret namzeti bulunan Emir zade Mahmut'tan (Envai-edep ve fezail ve aksam-ı ihtişam ve menakıbı cemetmiş ve necabet ve serverlik ve emaret eser ve alâmetleri onun nasiyesinde parıldamış) olmak üzere bahsetmektedir. Müellif eserinin mukaddimesinin bir yerinde (تاجمیع اوقات غیبت کہ از کلفت ملازمت سفر ترکستان معاف ماند بتقدیم خدمتی مصروف (وزبان بنشر مدحتی مشغول شده بوده باشد) ibaresiyle Türkistana gitmiş olduğunu ve o seferden döndükten sonra bu eseri yazmaya hazırlandığını söylemiştir.

Sultan İzzüddin Keykâvus I. ve sonra sultan Alâüddin Keykubad I. zamanlarında Kastamonu emiri olan ve hicri 616=1220 senesinde Alâeddin Keykubad I. in, ağabeği olan sultan Keykâvus'a muhalefet ve isyan ederek Ankara'yı zapt ve orada tahassun ettiği esnada onun maiyetine iltihak etmiş ve onunla birlikte uzun muhasaraya mukavemet eylemiş olduğunu bildiğimiz Emir Hüsametdin Çoban, Anadolu'nun ilk açılışı zamanındanberi Kastamonu'da dededen babaya inmek üzere emaret süren büyük ve asıl bir ailenin emirlik varisiydi. İbni-Bibi bu zatın ilk dedesinin Kastamonu'yu Bizânslılardan almış olduğunu söylemektedir. Bu takdirde müşarünileyhin Anadolu'nun fatihi ve ilk sultanı olan Süleyman Şah bin Kutulmuş'un büyük ümerasından olan Emin Karatekin'in soyundan inmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yazıcızade Ali, Âl-i Selçuk tarihinde bu ailenin Kayı soyundan geldiğini söylemektedir.

Sultan Alâeddin Keykubad I. zamanında büyük vazifelerde kullanılan ve onun emriyle Sinop'taki Türk donanmasına bine rek Kırım'a geçen ve Soğdak şehrini açan Hüsameddin Çoban-

dan sonra oğlu ve Muzaffëridin Alp yörük ve ondan sonra onun oğlu Muzafferiddin Yavlak Arslan biribiri arkasına Kastamonu emirliklerinde bulunmuşlar, XIII. asrın ikinci yarısında da Selçuklu sultanlarının tabii olarak bu bölgeyi idare etmişler ve aynı zamanda Selçuklu prensleri arasında vukubulan saltanat mücadelelerinde de az çok vukuata karışmışlardır.

Bizans hududuna yakın olmak dolayısıyla, diğer hudut vilâyetlerindeki Emirler gibi her zaman rumlara karşı gaza ve akınlar yapan emir Çoban ve oğulları aynı zamanda ülema ve şuaraya karşı himayekâr olduklarından onların adlarına ithaf edilmek üzere muhtelif alimler tarafından mütaadit eserler kaleme alınmıştır. İşte zikrettiğimiz bu eser, bu aileden olan emirlerin en sonuncusu bulunan Hüsamettin Mahmut namına yazılmıştır. Bu Emir Mahmut, Yazıcızade'nin Âl-i Selçuk tarihinde bildirdiği üzere, bilâhara yanlış yere İsfendiyaroğulları adını alan Candar ogullarının kurucusu bulunan Emir Şemseddin Yaman Candar tarafından öldürülmüş ve Kastamonu Emareti onun tarafından zaptedilmiştir.

Zikrettiğim ve size mahiyetini bildirmek istediğim Kavaid-ül-resail kitabı, belli başlı dört faslı ihtiva ettiği mukaddemesinde zikredilmekte ise de maateessüf elimize geçmiş olan nus hada son iki fasıl mevcut değildir ve ancak birinci, ikinci fasıllar bulunmaktadır.

Kitabın birinci faslı mektup ve inşa mukaddemelerine ve mektupların yazıldığı zevata ait hitaplara dairdir. Bu hitaplar sırasıyla şu suretle gelmektedir:

1. — Sultanlar yani padişahlar.
2. — Melikler yani şehzadeler,
3. — Sultanlara mensup kadınlar.
4. — Vezirler.
5. — Atabey اتابك.
6. — Naib-i hazret-i saltanat نايب حضرت سلطنت.
7. — Müstevfi مستوفي.
8. — Beylerbeyi.

Bundan sonra Padişahın hususi erkânına yazılacak mektuplardaki hitaplardan bahsedilmektedir. Bunlar da şunlardır:

1. — Melik-ül-hüccap yani perdedar. ملك الحجاب
2. — Emir-üş-şâb yani saraydaki delikanlıların reisi. امير الشاب
3. — Emir-i meclis yani padişahın işret meclisini idare eden, zat.
4. — Emir-i silâh. امير سلاح
5. — Emir ahur. امير آخور
6. — Emir-i zevvak, kilerci başı. امير ذواق
7. — Emir-i devat, yani divitçi başı. امير دوات
8. — Emir-i sayt, yani avcı başı. امير صيد
9. — Emir-i alem. امير علم
10. — Padişahın nedimleri.

Bundan sonra

1. — Resuller (yani elçiler).
2. — Tercümanlar
3. — Hâzin. yani hazinedara yapılan hitaplardan bahsedilmektedir.

Bundan sonra ikinci derecedeki devlet divanının reislerine yani nazırlara yazılacak ve gönderilecek mektuplarla muharreratta kullanılan hitablar gelmektedir. Bunlar şunlardır.

1. — Müşrif-i memalik. yani divan-ı işrafın sahibi. مشرف ممالك
2. — Nazır-ı memalik, yani nazar divanının sahibi. ناظر ممالك
3. — Emir-İ ârız-ı ceyş, yani divan-ı ârızının sahibi. امير عارض جيش
4. — Tugrayi, yani divani tuğrayinin sahibi. طغرايى
5. — Müteveli-el-memalik. yani divan-ı tevliyetin sahibi
6. — Emir-i dat, yani divan-ı adlin sahibi. امير داد
7. — Sipah emirleri.
8. — Kale muhafızları.
9. — Uç emirleri.
10. — Ordunun Emir-i alemi.
11. — Ordunun ârızı,
12. — Sipahilere yapılacak hitaplar gelmektedir.

Bundan sonra şehir divanındaki memurlara yazılacak mektuplarla muharrerattaki hitaplar geliyor. Onlar da sıralarıyla şunlardır.

1. — Nâip, نایب
2. — Vali. والى
3. — Müşrif مشرف
4. — Nazır ناظر
5. — Kabız. قابض
6. — İydişler emiri. = امیراكدشان
7. — Muhtesip. محتسب
8. — Tüccar ve esnaf reisleri.

Bundan sonra din ulularına yazılacak mektuplarla muhar-  
rerattaki hitapları birer birer zikrediyor. Onlar da şunlardır :

1. — Kadılar قضاة .
2. — Müderrisler.
3. — Büyük şeyhler.
4. — Sâdât سادات.
5. — Hatipler.
6. — Camilerde müzekkirler. مذکرلر.
7. — Zahitler.
8. — kadı nâipleri نواب قضاة .
9. — Mudler. معیدلر
10. — mütevelliler.
11. İmamlar ve hafızlar.

Bundan sonra hükemaya, etibbaya, müneccimlere, şairlere  
ediplere, kâtiplerle inşa erbabına yazılacak mektuplarla muhar-  
reratta yapılması lâzım gelen hitablardan bahsedilmektedir.  
Daha sonra baba, anne, kardeş, hemşire, çocuk ve hademe gi-  
bi yakınlarla yazılacak mektuplardaki hitaplar geçmektedir.

Kitabın ikinci kısmı tamam değildir ve bir takım misal-  
lerle beyitleri ihtiva etmektedir.

\*\*\*

Heyetinize arz etmek istediğim ikinci kitap ise aynı müel-  
lifin (Günyet-el-kâtip ve Münyet-el-Talip غنية الكاتب ومنية الطالب) adlı  
diğer bir risalesidir. Ve bu kitapda yine inşa ve kitabet usulü  
hakkındadır. müellif bu kitabı kendi oğlu Nasrullah'a kâtipli-  
gi öğretmek için yazmıştır, Kitap iki kısımdan mürekkeptir.  
1. — mukaddemat-i kitabet. 2, — Mükâtebatı ihvan. =

مكاتبات اخوان

Müellif birinci kısmın mukaddemesinde halkın büyüklerinin iki taife olduğunu ve birinci taifenin erkân-ı devlet yani sultanlar, melikler, vezirler, emirler ve kalem sahipleri idiğini ikinci taifenin de âyan-ı din yâni mevâli, sâdat, meşayih, zahitler ve imamlar bulunduğunu söyledikten sonra bunların lâkablarına geçiyor. Selâtin ve mülûk için eddünya veddin الدنيا والدين

Vüzerâ ve ümera-i kibar için eddevlet-i vedin الدولة والدين

Âyan-ı din için el-millet-i veddin الملة والدين

Zahidler için elhakku veddin الحق والدين

Yahut el-İslâm velmüslimin الاسلام والمسلمين kelimelerine muzaf sıfatlar veya isimler ilâvesi lâzım geldiğini söylüyor.

Bundan sonra imamlar bahsına geçiyor ve

Padişahlara: sultan-üs-selâtin سلطان السلاطين

Mülûk'e yani şehzadelere: ahul mülûk veya sülâletülmülûk vesselâtin اخوالموك ويا سلافة الملوک والسلاطين

Prenseler: Validetülmülûk, uhtümülûk-ül-veselâtin, halisa-tülmülûk vessalâtin والدة الملوک، اخت الملوک والسلاطين، خالصة الملوک والسلاطين

Vüzeraya: Yemin-ül-mülûk, Müşir-ül mülûk يمين الملوک، مشير الملوک

İhtiyar vezirlere: Ebülmülûk-ü vesellâtin (ابوالملوک والسلاطين)

ünvanlarının yazılması icabettiğini bildiriyor.

Badehu mektupların ve muhareratın başlarında padişahlar için: (درگاه اعلى، درگاه مملی)

dergâh-ı âla; dergâh-ı muallâ yahut hazret-i Celâlet-i Saltanat حضرت جلالت سلطنت

Mülûk yani şehzadeler için: Cenabı cihan penah جناب جهان پناه

Vüzerâ için: Hazret-i ülya حضرت عليا

Büyük emirler için: Cenab-ı muazzam, Cenab-ı âli

جناب معظم، جناب عالی

Bunlardan sonra gelen zevat için: Meclisi alâ. meclis-i âli, meclis-i ismî meclis-i sami. meclis-i refi, meclis-i şerif

مجلس اعلى، مجلس اسمی، مجلس سامی، مجلس رفیع، مجلس شریف

vasıflarının derecelerine göre yazılmasını ve bunlardan daha dûn derecelerdeki kimseler içinde yine sırasıyla Canib-i kerim, Canib-i şerif, Canib-i Aziz جانب کریم، جانب شریف، جانب عزیز

larının kullanılmasını ve aynı zamanda selâtin, vüzera ve ümera ünvanlarına muzaf olarak melik, kıdve, seyyit, mecd, mefhar, zeyn ملك, قدوه, سيد, مجد, مفخر, زين sıfatların ilâvesi zaruri olduğunu söylüyor: (Seyyid-üselâtin, Melik-ül-ümera, Seyüd-ül-vüzera, Mefhar-ül-ümera.... مفخر الامرا, سيدالامرا, سيدالسلطين, ملك الامرا, سيدالوزرا gib.) Yalnız sultan sıfatının ancak ülemaya izâfe edilmek suretiyle Sultan-ül-ülema veya sultan-ül-fuzela سلطان العلماء, سلطان الفضلا denebileceğini ve fakat hiçbir vakit ümera ünvanına bu sıfatı izafe etmek caiz olamayacağını ve meselâ Sultan-ül-ümera denilemeyeceğini zikrediyor.

Kitap bundan sonra birinci eserde olduğu gibi mektuplarda sultanlara, meliklere yani şehzadelere, sultanların zevce ve hemşire ve kızlarına, vezirlere, atabge, naib-i saltanata, leşkerkeşi memalike, yani beylerbeyine; müstevfiye, müşrif-i mülke, nazır-ı mülke ve ondan sonra huzur-i saltanatın mukarriplerine (yani emir-i meclis, emir-i ahur, emir-i siyap yani elbisecibaşıya, emir-i davata' emir-i sayde, yani avcibaşıya, emir-i silâha, emir-i aleme), hâzine yani hazinedara, padişahın nedimlerine, elçilere, tercumanlara, emir-i ârıza, tuğrayiye, müteveli-yi memalike yani evkaf nazırına, emir-i dâda, ümera-i sipaha, kûtuval'e, yani kale muhafızına, emir-i aleme, ârıza, sipahilere ne suretle hitabedileceğini zikrediyor.

Badehu ikinci tabaka olarak şehir divanındaki zatlara nasıl hitap yazılacağını birer birer söylüyor, ve 1) malik-i divan-ı niyabe ünvanıyla naibe, vali beğ ünvanıyla valiye, ulu kethüda beğ ünvanıyla müşrife, nazır beğ ünvanıyla nazıra, kabız beğ ünvanıyla kabıza, emir-i iğdişana, muhtesibe, hocagâna yani esnaf ve tüccarlara, ammale yani ustalara ve işçilere yazılacak hitapları birer birer gösteriyor.

Bundan sonra kadılara, kazı-i leşkere, müftilere ve erbab-ı tadrise, hatiplere, sâdâta, meşayihe ve zahitlere, müzekirana yani vâizirlere, kadı naiplerine, muhtlere, müteveliye, hafızlara, hükema va etibbaya, müneccimlere, şairlere, ediplere ve ehl-i inşaya nasıl hitaplar yazılacağını birer birer sayıyor.

Bundan sonra baba, oğul, kardeş, anne, kız, hemşire, zevce gibi akraba ile muganniyelere nasıl hitap yazılacağını bildiriyor. Daha sonra padişah ile vezir ve ümera zevcelerine ve üstad-

eddar استاد الدار beğdenilen üstadiddara, perdedar beğ denilen perdedara, ve diğer padişah maiyetine yazılacak hitaplardan bahsediliyor.

Bu fasıl sonunda müellif mektupların sonunda yazılması mutâd olan dualar hakkında da küçük bir bahis koyuyor.

Müellif bundan sonra mektupları ve muharreratı gönderen ve yazarların kullanması lâzım gelen ünvanları ve bunların nerede kullanılacakları hakkında bir bahis yazdıktan sonra mevzularına nazaran muharreratın taksim ve tasniflerini yapıyor: 1) Menşur ، منشور، 2) Misal ، مثال، 3) Mülâtafe ، ملاحظه، 4) Muamere ، موامره، 5) Muvasefe ، مواصفه، 6) Tezkire ، تذکره، 7) Talik ، تعليق، 8) Takrir ، تقرير، 9) Mahzar ، محضر، 10) Hücjet ، حجت

Bundan aonra yazılacak muharreratın başlıkları hakkında birçok nûmuneler koyuyor.

Kitabın ikinci kısmı ihvaniyattır. Müellif bu kısmı 1) tehiyet، 2) Müfatahat، 3) Şükur، 4) Şikâyet، 5) İnyet، 6) İştıyak، 7) İyadet، 8) Taziyet، 9) Müfaharet، diye bölümlere ayırıyor ve bunların her biri için nûmune olmak üzere, bazılarının cevabını da ihtiva etmek üzere birer mektup sureti dercediyor. Bu mektupların bazıları hakikidir.

Müellif ikinci kısmın sonuna bir kaç ruk'a da ilâve etmiştir. İstihzar ، استحضار، şefaât ، شفاعة، istifa ، استعفا، isti'ta ، استعطا، is-tihbar ، استخبار، iştiyak ، اشتياق mektuplarını ihtiva eden bu ruk'a-lardan sonra bir manzume ile eserine son veriyor ve bu manzumede kitabı oğluna mahsus olarak yazdığını tekrar söylediği gibi ayrıca bir mısradaki iki çocuk sahibi olduğunda bahsediyor ve diğer bir beyitte de bu kitabı 690 senesi recebinin guresinde bitirmiş olduğunu söylüyor. aynı müellif tarafından yazılmış olan her iki risale bir meçmua içinde olup ikinci risalenin sonunda kitabın 709 yılı rebiülâhırî sonlarında Zailfre ، ذالفره، kalesinde kopye edilmiş olduğu kaydedilmektedir. Fakat kopye eden kimsenin adı yazılı değildir.

\* \* \*

Her iki risale de Selçuklular devrinde memleketimizdeki yüksek ve müdir sınıfın birer birer enva ve aksamını ve bil-

hassa devlet makamlarını ve saray mensuplarını ve diğer memuriyetleri ayrı ayrı derece ve rütbe sırasıyla göstermek ve bunların her birinin Arapça ve Farsî ve Türkçe lâkap ve ünvanlarını bildirmek itibarıyla son derece mühim olduğu gibi bilâhara resmî dilimizin Türkçe olması üzerine muharrerat ve münşeatin kendi dilimizle yazılmaya başladığı tarihten itibaren uzun zamanlar ve hattâ üç dört asır müddet içinde yazılmış olan inşa ve muharreratlarda kullanılan istilâhlar ve ünvanlar ve lâkaplarla bütün kışeler bu devirde ki yazılan bu gibi eserlerden aynıyle alınmış olmak itibarıyla inşa tarihimiz için de fevkalâde ehemiyetlidir. Her iki risalede (pervâne) makamının geçmemesi şayanı dikkatadır. Ve bu tarihlerde yani 690 senelerinde bu mesnedin ilga edilmiş ve bu divana ait olan vazifenin başka bir divana verilmiş olması ihtimalini hatıra getirmektedir.

Bu iki risaleyi ihtiva eden mecmuanın sonunda bu devirde yaşayan bazı ediplerin mektuplarını ve ruk'alarını ihtiva eden diğer bir münşeât mecmuası da bulunmaktadır.

*Ord. Prof. Dr. FAHREDDİN KERİM GÖKAY, (İstandul)*

### **Ruh hekîmlîğî sahasında Türklerin çalışmaları :**

(Tarihin kaydettiği coğrafyanın tanıttığı insan cemiyetlerini incelediğimizde ilk zamandan itibaren âdem oğullarının ruhun mahiyet ve menşei ile meşgul olduklarını görüyoruz. Ruh ilâhiyyülasıl bir cevher olarak telâkki eden insanlar onun hastalığına da ayrı bir kıymet vermiş, deliliği semavi bir âfet ve Allahın intikamı olarak kabul etmişlerdir. Bundan dolayı her millette ruh hastalarının tedavisi din adamlarının elinde kalmıştır.)

Diğer taraftan ilk insan kendisi ile başbaşa kalınca duyduğu iç sıkıntısı karşısında sebep olarak mevhum kuvvetler aramıştır. Gitgide insanlar iyilik ve kötülük yapan iki varlık düşünmüş ve bunlara hürmüz ve ahriman adları vermişlerdir. Bu iki kuvvete mühtelif memleketlerde ayrı ayrı isimler konulmuştur. İslâm ve Türkâleminde fenalık yapan kuvvetin adına şeytan denilmiştir. İşte bundan dolayı islâmdan evvel ve islâmdan sonra şeytana karışmış telâkki edilen ruh hastalarına din adamları